

**Glasovi žena
sa iskustvom trgovine ljudima:
Ključni komentari na
Nacrt zakona o sprečavanju
i suzbijanju trgovine ljudima
i zaštiti žrtava**

**Autorke: Radmila Dragičević Dičić i Jelena Hrnjak,
u Beogradu, decembra 2025. godine**

Sadržaj

Zašto ovaj izveštaj?	3
Metodološki okvir i način rada	5
Učesnice fokus grupa i iskustveni kontekst	6
Zajednički nalazi iz razgovora sa obe fokus grupe	7
Kako žene migrantkinje razumeju i doživljavaju zakon u praksi	9
Iskustveni uvidi iz fokus grupe sa ženama, državljkama Republike Srbije .	12
Ključni zaključci i preporuke sagovornica	15

Ova publikacija nastala je u okviru projekta “Osnaži je: Jačanje puteva ka samostalnosti za preživjele”, koji se sprovodi uz podršku Trag fondacije. Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost Udruženja Atina i ne odražava stavove i mišljenja Trag fondacije.

Zašto ovaj izveštaj?

Tokom 2025. godine u Republici Srbiji izrađen je Nacrt zakona o sprečavanju i suzbijanju trgovine ljudima i zaštiti žrtava u okviru procesa koji je vodilo Ministarstvo unutrašnjih poslova. Nacrt zakona je izrađen u okviru Reformske agende Republike Srbije 2024–2027 i dostavljen Evropskoj komisiji. Po okončanju ovog koraka upućen je na mišljenje nadležnim ministarstvima, dok se njegovo usvajanje u Narodnoj skupštini Republike Srbije očekuje tokom 2026. godine.

Iako je zakon još uvek u formi nacrt, važno je da se u njegovo razumevanje, razmatranje i unapređenje uključe i oni koji su ovim problemom direktno pogođeni – žene koje su preživele trgovinu ljudima. Njihova iskustva, percepcije i ocene predstavljaju ključan korektiv institucionalnih i normativnih rešenja, jer osvetljavaju način na koji zakon „živi u praksi” i u kojoj meri može da odgovori na stvarne potrebe žrtava.

Važno je naglasiti da ovo nije izolovana inicijativa, već deo dugogodišnjeg rada Udruženja Atina na unapređenju učešća žena sa iskustvom trgovine ljudima u procesima donošenja odluka. Ovakav pristup Atina primenjuje još od 2009. godine, kada su žene - učesnice programa ovog udruženja aktivno učestvovala u izradi minimalnih standarda za uslugu stanovanja uz podršku, postavljajući temelje modela zasnovanog na iskustvenom znanju. Ovakav pristup se vremenom razvijao i produbljivao, a od 2018. godine, kroz formiranje Zagovaračkih grupa žena sa iskustvom trgovine ljudima, kontinuirano doprinosi Atininom radu - od koncipiranja izveštaja i podnesaka do direktnih susreta i razgovora sa donosiocima odluka. Ova inicijativa predstavlja još jedan korak u nastojanju Udruženja Atina da ženama sa ovakvim iskustvom obezbedi veći prostor, vidljivost i stvarni glas u procesima koji oblikuju sistem zaštite. Ona takođe ima za cilj da doprinese da ovaj zakon bude primenjiv, delotvoran i zasnovan na iskustvima žrtava, a ne samo na normativnim pretpostavkama.

U tom cilju, Udruženje Atina je okupilo devet žena, formalno identifikovanih žrtava trgovine ljudima, kako bi dale svoje mišljenje o Nacrtu zakona. Organizovane su dve fokus grupe: jedna sa ženama iz migrantske i druga sa ženama iz domicilne populacije. Ovaj pristup omogućio je da se sagledaju različite pozicije, rizici i prepreke sa kojima se žene suočavaju u zavisnosti od svog statusa, porekla i prethodnih iskustava sa institucijama.

Diskusije nisu bile usmerene na tehničku ili pravničku analizu zakonskog teksta, već na njegovo razumevanje iz perspektive iskustva: da li se žene u ovom nacrtu prepoznaju, da li im je razumljiv i smislen, u kojoj meri može da pruži zaštitu i podršku, šta deluje ostvarivo, a šta teško primenljivo, kao i koje važne potrebe i mehanizmi u njemu izostaju. Na njihovu inicijativu poseban fokus stavljen je na to u kojoj meri zakon prepoznaje najranjivije grupe žena, uključujući migrantkinje, žene iz marginalizovanih zajednica i one koje su bile višestruko diskriminisane.

Za čitanje ovog izveštaja važno je uzeti u obzir da žene koje su učestvovala u fokus grupama nemaju pravnička znanja, ali imaju duboko iskustveno razumevanje sistema kroz kontakte sa policijom, centrima za socijalni rad, pravosuđem, zdravstvenim i drugim institucijama. Upravo to iskustvo čini njihov doprinos dragocenim.

U okviru ovog procesa tim Udruženja Atina, koji je učestvovao u radnoj grupi za izradu Nacrta zakona, doneo je odluku da facilitatorsku ulogu u ovom procesu poveri Radmili Dragičević Dičić, sudiji u penziji sa neprikosnovenim iskustvom u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima. Njeno dugogodišnje profesionalno delovanje, duboko razumevanje sistema, ali i senzibilitet za iskustva žrtava, značajno su obeležili ovaj proces. Prisustvo sudije Dragičević Dičić doprinelo je stvaranju prostora poverenja, u kojem su se žene sa iskustvom trgovine ljudima osećale uvaženo i sigurno da podele svoja razmišljanja kao ravnopravne sagovornice. Njena uloga naišla je na izuzetno snažnu i pozitivnu reakciju sagovornica, koje su prepoznale autentičnu posvećenost, razumevanje i poštovanje njihovog iskustva, što je dodatno osnažilo kvalitet i dubinu samih diskusija. Kako bi razgovor bio bezbedan i fokusiran, facilitatorka je unapred bila upoznata sa osnovnim informacijama o tipu eksploatacije koju su žene preživele, vrstama podrške koje su im bile dostupne i sudskim postupcima koji su vođeni, bez potrebe da se te teme ponovo otvaraju tokom samih razgovora.

Mišljenja, komentari i preporuke iznete tokom fokus grupa objedinjeni su i sažeti u ovom izveštaju, sa ciljem da doprinesu unapređenju sprovođenja zakona i obezbede da zakonski okvir bude utemeljen ne samo u normama i procedurama, već i u iskustvu, dostojanstvu i stvarnim potrebama žena koje je trgovina ljudima najteže pogodila.

Tokom rasprava u okviru Radne grupe za izradu nacrta Zakona, pojedina pitanja su izazivala različita tumačenja i diskusije među njenim članovima. U tom smislu, stavovi sagovornica iz fokus grupa ne odražavaju nerazumevanje zakonskih odredaba, već predstavljaju njihovo čitanje i tumačenje kroz prizmu ličnog iskustva i dosadašnje prakse u ostvarivanju prava.

Na kraju, ovaj izveštaj upućen je svima koji prepoznaju važnost uključivanja glasova žena sa iskustvom trgovine ljudima u procese donošenja odluka. Njihovo iskustvo, nastalo kroz susret sa sistemom, predstavlja nezamenjiv doprinos stvaranju pravednijih, delotvornijih i humanijih politika zaštite. Zahvaljujemo se svima koji su se zainteresovali da ovaj izveštaj čitaju, razumeju i koriste kao osnov za dalje unapređenje zakonskog i institucionalnog okvira.

Metodološki okvir i način rada

Ova inicijativa imala je tri međusobno povezana cilja. Prvi je osnaživanje žena sa iskustvom trgovine ljudima da direktno učestvuju u oblikovanju nacrtu zakona i politika koje ih se tiču i koje bi trebalo da ih štite, kao i otvaranje prostora za razgovor o njihovom budućem uključivanju u sprovođenje zakona. Drugi cilj bio je prikupljanje iskustvenih uvida i konkretnih povratnih informacija o Nacrtu zakona, kako bi se unapredio zakonski okvir i prakse koje utiču na sve žrtve trgovine ljudima. Treći, posebno važan cilj, bio je da se sagleda u kojoj meri predloženi nacrt Zakona može da odgovori na potrebe svih žrtava, a naročito onih koje se nalaze u najranjivijem položaju.

Za potrebe ovog izveštaja nije primenjivana stroga, formalizovana metodologija, iako je unapred bio pripremljen upitnik. Umesto da se on sledi u potpunosti, ceo proces je pažljivo prilagođavan ženama koje su u njemu učestvovala, njihovim potrebama, tempu i načinu na koji razumeju zakonska rešenja. Pristup je bio zasnovan na kombinaciji iskustvenog i na dokazima potkrepljenog znanja (experience-based and evidence-based), sa jasnom namerom da se stvori bezbedan prostor u kojem sagovornice mogu da govore slobodno, autentično i bez pritiska. Ovakav okvir omogućio je da se dođe do uvida koji nadilaze formalne analize i nude dublje razumevanje stvarnih dometa i ograničenja predloženog zakonskog rešenja.

Analiza je fokusirana na razumevanje zakona iz perspektive iskustva žrtava, kako se zakonske odredbe mogu primeniti u praksi, koje preporuke postoje i koje potrebe ostaju neadresirane, a ne na formalno-pravnu analizu nacrtu Zakona.

Učesnice fokus grupa i iskustveni kontekst

U fokus grupama učestvovalo je ukupno devet žena sa iskustvom trgovine ljudima - formalno identifikovanih žrtava trgovine ljudima, sa iskustvima različitih oblika eksploatacije i iskustvima u kontaktu sa institucijama. Učesnice su bile podeljene u dve grupe: grupa žena iz migrantske populacije i grupa žena - domaćih državljanke, kako bi se omogućilo sagledavanje različitih rizika, prepreka i potreba u zavisnosti od pravnog statusa, porekla i društvenog konteksta.

U prvoj fokus grupi učestvovale su žene koje su u Srbiju došle iz zemalja Afrike i Azije. Njihova iskustva obuhvataju seksualnu i radnu eksploataciju, kao i višestruke oblike zloupotrebe tokom migracionog puta ili u zemlji destinacije. Kod pojedinih učesnica eksploatacija se dogodila dok su bile maloletne. Neke od žena su preživele eksploataciju u zemljama porekla, tokom puta, dok su druge bile izložene radnoj eksploataciji u Srbiji.

Status u odnosu na institucije i pravosudni sistem značajno se razlikovao: pojedine učesnice su dobile međunarodnu zaštitu u Republici Srbiji, dok su u drugim slučajevima eksploatacija i kršenja prava bili prijavljivani nadležnim institucijama (inspekcijama, policiji i tužilaštvu), ali bez pokretanja ili okončanja sudskih postupaka. Jedna od učesnica je imala prethodno iskustvo u zagovaračkim aktivnostima i u dijalogu sa donosiocima odluka.

U drugoj fokus grupi učestvovale su žene-državljanke Republike Srbije, koje su preživele seksualnu eksploataciju, prinudu na prostituciju, prinudu na brak, kao i kombinovane oblike radne i seksualne eksploatacije u zemlji i inostranstvu. U pojedinim slučajevima trgovina ljudima bila je otkrivena u ranoj fazi, pre same eksploatacije, dok su u drugim slučajevima žene prošle kroz dugotrajnu eksploataciju. Pravosudni ishodi u ovim slučajevima bili su različiti: neki postupci su okončani pravosnažnim osuđujućim presudama, dok su drugi još u toku, uključujući situacije u kojima žene tek treba da svedoče pred sudom. Više učesnica su članice Zagovaračke grupe žena sa iskustvom trgovine ljudima i imaju prethodno iskustvo u dijalozima sa predstavnicima pravosuđa, nezavisnih institucija i drugih aktera sistema zaštite.

Sve učesnice fokus grupa nemaju formalno pravno obrazovanje, ali poseduju duboko iskustveno znanje o funkcionisanju sistema zaštite, stečeno kroz neposredne kontakte sa policijom, tužilaštvima, sudovima, centrima za socijalni rad, zdravstvenim ustanovama, organizacijama civilnog društva i drugim institucijama. Njihovi uvidi zasnovani su na ličnom iskustvu prolaska kroz sistem ili njegovog izostanka, pa predstavljaju dragocen izvor informacija za procenu stvarnih dometa predloženog zakonskog okvira.

Radi zaštite bezbednosti, privatnosti i dostojanstva učesnica svi podaci u ovom izveštaju su anonimizovani, a opis iskustava dat je u opštim crtama, bez navođenja ličnih ili drugih identifikacionih podataka.

Zajednički nalazi iz razgovora sa obe fokus grupe

Zajedničko za obe grupe je bilo zadovoljstvo što su prepoznate kao relevantni sagovornici u ovoj temi. To su doživele kao svojevrsnu satisfakciju i istakle da im je po prvi put data prilika da iskažu svoje stavove o predlogu zakona koji se tiče položaja i prava žrtava trgovine ljudima. Uočena je njihova zainteresovanost da odgovaraju na pitanja i daju predloge za ostvarivanje pojedinih prava, posebno navodeći sopstvena iskustva. Od strane Udruženja Atina im je, pre samih fokus grupa, dat na čitanje nacrt Zakona o sprečavanju i suzbijanju trgovine ljudima i zaštiti žrtava, u daljem tekstu Zakon. Neke od učesnica su i same posebno proučavale Zakon i bile veoma konstruktivne u razgovorima. Iskazale su želju da se, osim ovog istraživanja, još detaljnije upoznaju sa Zakonom, ali su izrazile i spremnost da utiču na njegovu primenu, pa i poboljšanje.

Reči jedne od sagovornica: **„Smatram da Zakon treba da se što pre sprovede i da svaka osoba zna koja su njena prava, da bude što više informisana.”**

Naročito je bila potresna njihova spremnost da, nakon svega što su preživele, pomognu drugima.

Neke od njihovih izjava ovde doslovno prenosimo.

„Ja mislim da smo mi borci, a ne žrtve. Ja bih to tako nazvala”.

„Mi smo preživele”

„Ko nije preživeo, ne može da zna. I da izađeš iz toga jaka i nasmejana i da podigneš glavu i ideš dalje.” „I na kraju izađeš mnogo jača, mnogo zrelija.”

„Nema više straha.”

Sagovornice pozdravljaju nameru države da izradi i usvoji ovaj zakon, ali izražavaju zabrinutost zbog njegove buduće primene; puno su diskutovale i o rizicima od višestruke viktimizacije u kontaktu sa institucijama. Njihova skepsa proizlazi iz iskustava sa institucionalnim propustima prevashodno onih koje čine nacionalni referalni mehanizam, kao i preprekama u ostvarivanju pripadajućih prava. Bez obzira na razlike u statusu i iskustvima, učesnice obe fokus grupe ukazale su na slične sistemске prepreke u ostvarivanju prava, pre svega u oblasti informisanja, pristupa zdravstvenoj zaštiti koja za njih predstavlja egzistencijalno pitanje, pitanja hitnosti, kao i postupanja od strane institucija. Njihova iskustva ukazuju na jaz između normativnih rešenja i praksi, tj. „zakona na papiru” i „života između institucija”.

Zakon je ocenjen kao dobro koncipiran, zbog čega postoje visoka očekivanja u pogledu njegove primene. Sagovornice su istakle da će stvarna primena Zakona u najvećoj meri zavisiti od finansijskih sredstava koje država obezbedi, jačanja kapaciteta nadležnih institucija i uspostavljanja efikasnih mehanizama kontrole primene. Prava koja su prepoznata kao ključna su pravo na informisanje, zdravstvenu i neodložnu psihološku podršku, na privatnost i zaštitu podataka o ličnosti, pravo na period oporavka i razmišljanja, pravo na bezbednost, novčanu nadoknadu, kao i na postupak identifikacije žrtava i postojanje i način vođenja Centralne evidencije.

Kroz diskusiju se jasno iskristalisao zajednički stav o tome da uslovljavanje formalne identifikacije saglasnošću žrtve može predstavljati ozbiljnu prepreku zaštiti, posebno imajući u vidu da mnoge žene u tom trenutku ne prepoznaju sebe kao žrtve trgovine ljudima. Iskustva sagovornica ukazuju na to da se informisanje često svodi na fragmentisane i usmene informacije, bez pisanog, razumljivog i dostupnog objašnjenja prava, kao i bez javnog imenovanja institucije ili osobe kojoj se žrtva može obratiti u slučaju problema. Iskustva žena naglašavaju da prvi kontakt sa policijom ima presudnu ulogu u daljem toku zaštite, te da negativna, diskriminatorna ili neinformisana reakcija može trajno narušiti poverenje i odvratiti žrtve od traženja pomoći. Takođe, kada sagovornice govore o „specijalizovanoj podršci”, one se pre svega pozivaju na podršku koju su dobijale kroz programe Udruženja Atina. Njihova isku-

stva sa korišćenjem sistema zaštite, uključujući institucije i druge aktere, bila su gotovo uvek posredovana ili podržana upravo kroz ovu vrstu dugoročne, sveobuhvatne, kontinuirane i trauma-osetljive pomoći. Ovaj nalaz je važan ne kao opis jedne organizacije, već kao pokazatelj da bez specijalizovanog resursa sa iskustvom rada prava garantovana zakonom ostaju teško dostupna u praksi.

Kako žene migrantkinje razumeju i doživljavaju zakon u praksi

Tokom razgovora sagovornice su kroz svoja lična iskustva i probleme koje su imale i imaju prepoznale važnost pojedinih prava.

Naravno, iskustva su različita.

Problemi su istaknuti u oblasti zdravstvene zaštite, školovanja, tretmana dece, nedovoljno informacija koje dobijaju od nadležnih državnih organa, kao i u nemogućnosti da nesmetano ostvaruju svoja prava.

Jedna od sagovornica, transrodna osoba, ukazala je na ozbiljne probleme u pristupu zdravstvenoj zaštiti. Tokom kretanja ka drugoj državi pretrpela je fizički napad i teške telesne povrede, uz gubitak ličnih stvari. Postupanje nadležnih organa dodatno je pogoršalo njenu situaciju, jer joj nije obezbeđen kontinuitet zdravstvene i pravne zaštite. Zbog nedostatka odgovarajuće dokumentacije i neblagovremenog informisanja o pravima, pristup daljem lečenju bio je značajno otežan, što je dovelo do dugotrajnog čekanja na medicinske intervencije. Sagovornica je takođe ukazala na probleme u ostvarivanju prava na pravnu pomoć, uključujući odbijanje zastupanja, kao i nedostatak senzibilisanosti zdravstvenih i pravnih profesionalaca za potrebe posebno ranjivih osoba.

Navela je: „**Pravo na zdravstvenu zaštitu mora da bude regulisano na način koji omogućava da se to pravo ostvari brzo i jednostavno. To je ozbiljan problem za strance u Srbiji. Ako smo zdravi, možemo sve. Bez zdravlja ne možemo ništa. Nemamo tačne informacije o svojim pravima. Niko nam ne kaže koja prava imamo.**”

Pored pitanja zdravstvene zaštite, ova je sagovornica, zajedno sa drugima, istakla da je za žrtve važno pitanje prava na privremeni boravak. One nisu znale ništa ni o svojim pravima, niti o proceduri za dobijanje privremenog boravka, a bojale su se da će biti deportovane ili da će prekršiti zakon.

Jedna je sagovornica, koja je u vreme dolaska u Srbiju imala 15 godina, čitajući nacrt Zakona shvatila da se prema njoj nije postupalo kao prema detetu; da nije dobila odgovarajuću podršku centra za socijalni rad, niti joj je bio određen staratelj.

Sagovornice ističu da su njihova očekivanja u pogledu podrške u izbegličkim kampovima bila znatno viša od onoga što im je u praksi pruženo, te da je pristup mogao biti znatno efikasniji.

Nakon ovoga se nametnulo pitanje o pravu na informisanje, član 27. Zakona. To pravo je na kraju označeno kao najvažnije pravo za žrtve, jer od njega zavisi i ostvarenje svih drugih prava. Neophodno je da znaju kako da odu do lekara, kao i koja su im prava garantovana u sistemu zdravstvene zaštite, privremenog boravka, prava na školovanje, itd.

Dve sagovornice su istakle i problem rasne diskriminacije. Diskriminacija vezana za boju kože postoji u njihovom svakodnevnom životu, na ulici, u javnom prevozu, kada pojedini građani neprimereno reaguju na njih.

Uočile su da u Zakonu nema nijednog posebnog tela u okviru predstavnika Nacionalnog mehanizma iz člana 10. Zakona, gde bi one mogle neposredno, bez posebne procedure, da se obrate za pomoć, informaciju ili pak neki poseban problem ili prigovor. Nemaju kome da se žale u slučajevima nepružanja pomoći, zlostavljanja i drugih problema.

Jedna sagovornica je istakla primer Slovenije, gde postoji posebna kancelarija za podršku žrtvama trgovine ljudima, kojoj je moguće direktno obraćanje.

Smatraju ovo veoma važnim pitanjem, koje se kroz kasniju diskusiju u obe grupe pretvorilo u konkretan predlog.

Član 32. Zakona, koji se odnosi napravo na psihološku pomoć i zaštitu fizičkog i psihičkog integriteta, smatraju potpuno deklarativnim bez suštinskih navoda.

O postupku identifikacije, regulisanom članovima 43-53. Zakona, bila je duža rasprava, posebno u delu koji se odnosi na potreban pristanak žrtve (član 47. Zakona).

Bilo je pitanja i oko pravne pomoći žrtvama u toku postupka.

Međutim, diskusija vezana za neophodnost pismenog pristanka žrtve da bude identifikovana pokazala je svu težinu i delikatnost položaja žrtve, pa time i samog postupka identifikacije.

Nekoliko sagovornica je u početku izrazilo saglasnost sa predlogom Zakona vezano za pristanak žrtve, da bi se kroz diskusiju utvrdilo da one to shvataju kao pristanak za omogućavanje nekih dodatnih prava. Kada su razumele suštinu pristanka, shvatile su da je to kompleksno pitanje, koje zadire u trenutno psihičko stanje žrtve i mogućnost da se uopšte suoči sa onim što je doživela.

Pojedine sagovornice su navele da one nisu ni znale da su žrtve, da su „normalizovale” to što im se događa, posebno one kod kojih se nije radilo o seksualnoj eksploataciji, kao i da same žrtve i ne znaju mnogo o tome šta sve trgovina ljudima može biti.

Saglasne su da je postojanje indikatora za prepoznavanje žrtava neophodno. Jedna sagovornica je definisala rečima: „**Sada kada pričam o Zakonu, shvatim – ja jesam žrtva. Ljudska priroda je da to poriče.**”

Na kraju diskusije sve su bile saglasne da insistiranje na pristanku žrtve u postupku formalne identifikacije može imati negativne efekte i da je zadatak države da nezavisno od pristanka žrtve odluči o tom pitanju. Jedna sagovornica je to iskazala rečima: „**Nije u redu. Nije potrebno da se traži pristanak, jer država ima pravo da identifikuje ljude. Neki ljudi mogu da kažu: Nisam ja žrtva. Ali ako čuješ njihovu priču, oni jesu. Tako da nije potrebno tražiti pristanak.**”

Sagovornice su saglasno podržale pravo na period za oporavak i razmišljanje (član 29. Zakona). Smatraju ovo pravo važnim i potrebnim, mada lična iskustva sa njegovom primenom nemaju.

Jedna sagovornica je, želeći da pomaže ljudima, naročito onima sa ovakvim iskustvom, upisala srednju medicinsku školu. Međutim, veliki problem je bio taj što školu može da pohađa samo vanredno, jer je, kako su joj objasnili, starija od druge dece. Ona ima 18 godina i smatra da nema razloga da ne ide u školu sa decom od 14 do 18 godina. Problem je što mora da nauči srpski jezik da bi uspešno slušala nastavu, ali joj do sada nije omogućeno redovno učenje jezika. Pita se šta tačno garantuje član 40., po kome žrtve imaju pravo na besplatno obrazovanje, što uključuje i pravo na integrisanje.

U Srbiju je došla kao dete, ali sada uviđa da posebna prava koja se garantuju deci nisu u potpunosti poštovana u njenom slučaju.

Kao značajno je izdvojeno pitanje prava na novčanu naknadu, član 41. Zakona. Istakle su da svaki oblik novčane naknade za njih znači i neki oblik satisfakcije, da su prepoznate od strane države, što sve može da pomogne u procesu vraćanja samopouzdanja.

Podržale su model postojanja državnog fonda iz koga bi se isplaćivala novčana naknada.

Pitanje novčane naknade sagovornice nisu shvatile kao jednokratnu pomoć, već su istakle da su im najvažnija pitanja obezbeđivanja adekvatnog smeštaja, hrane, odeće. Očekuju da to može da se obezbedi i kroz razne oblike donacija.

Neke od sagovornica trenutno imaju i zaposlenje, što je njima veoma značajno, ali ipak ne obezbeđuje sve potrebe.

Diskutovalo se i o pravu na privatnost i zaštitu podataka, a u vezi sa Centralnom evidencijom o žrtvama trgovine ljudima. Tokom diskusije nisu iskazale posebnu zabrinutost u vezi sa bazom podataka, ali su sve izričite u tome da ne žele da se njihove priče dele tamo gde to nije neophodno.

Na kraju razgovora sagovornice su jednoglasno navele prava iz Zakona koja smatraju najvažnijim za primenu Zakona u praksi.

Kao najvažnije, ponovo su istakle pravo na informisanje, smatrajući da od ostvarenja ovog prava zavisi ostvarenje svih drugih prava.

Istakle su i važnost prava na besplatnu pravnu pomoć, na privremeni boravak, regulisanje njihovog statusa u postupku dobijanja azila, kao i blagovremeno dobijanje sve potrebne dokumentacije kako bi ostvarile pravo na zdravstvenu zaštitu, obrazovanje i pravo na rad.

Predložile su i preduzimanje posebnih aktivnosti u vezi sa edukacijom policije o specifičnostima trgovine ljudima i pravima žrtava. Smatraju da bi bilo dobro da u policiji postoje posebno obučene kontakt osobe, koje mogu da pruže podršku i pomoć drugim kolegama u radu sa žrtvama trgovine ljudima.

Predložile su da se u okviru jedne od ustanova, moguće u okviru kancelarije Ombudsmana, otvori posebna kancelarija (ili imenuje kontakt osoba) koja bi bila dostupna žrtvama za sva njihova pitanja i primedbe. Kancelarija bi bila dostupna žrtvama bez posebne procedure, sa zaposlenim licima koja bi bila edukovana, spremna da pruže sve potrebne informacije i pomognu kod ostvarenja prava žrtava, posebno u slučajevima gde žrtve ukažu na primere nepostupanja u pojedinim institucijama.

Izražena je želja da pomognu u sprovođenju ovog zakona, a kao svoju ličnu podršku predložile su osnivanje *Saveta osoba sa iskustvom trgovine ljudima*, u okviru koga bi mogle da pružaju pomoć u osnaživanju drugih žrtava trgovine ljudima. Spremne su da prođu potrebne edukacije i, ako je potrebno, učestvuju u programima edukacije za sva lica koja po ovom zakonu učestvuju u ostvarenju prava i zaštiti žrtava trgovine ljudima.

Iskustveni uvidi iz fokus grupe sa ženama, državljankama Republike Srbije

Za razliku od prethodne grupe, gde nijedna sagovornica nije učestvovala u sudskom postupku, u ovoj grupi su sve učesnice prošle ili prolaze kroz sudski postupak. Uočeno je veće poznavanje predloga Zakona u odnosu na prethodnu grupu, kao i poznavanje postojećih problema i mogućih izazova u primeni Zakona.

Jedna od sagovornica je identifikovana kao žrtva u Švedskoj, odakle je upućena u Udruženje Atina i gde je dobila dalju pomoć i podršku. Druga sagovornica je članica Zagovaračke grupe, koja je još pre pet godina uočila probleme u zakonima i praksi, davala predloge za pojedina rešenja. Misli da su se neki od predloga našli u ovom nacrtu Zakona.

Najvažnijim smatra to što Zaštitnik građana, odnosno Nacionalni izvestilac u oblasti trgovine ljudima, preuzima nadzor nad radom ustanova i institucija iz člana 10. Zakona. Smatra da je važno da se vrši nadzor nad radom institucija, kao i da se vodi više računa o potrebnoj edukaciji kako bi se ovaj posao svrsishodno obavljao – najviše iz razloga što je trenutno pitanje sreće da li će žrtva prvi kontakt imati sa nekom edukovanom i pripremljenom osobom ili ne, posebno u policiji i tužilaštvu.

U vezi sa predviđenim pravima žrtava istaknuta je generalna primedba da nema vremenskog okvira u kome se ta prava ostvaruju, osim navedene hitnosti u članu 8. Zakona.

Istaknuta su štetna iskustva u susretu sa nadležnim institucijama, kao i načinom obavljanja prvih ispitivanja.

Pravo na psihološku pomoć i zaštitu vide kao veoma važno uz opasku da su njima potrebni i psiholozi i psihijatri, jer oporavak može dugo trajati.

Jedna sagovornica je navela da su je dva inspektora ispitivala dok je bila u bolnici u teškom stanju. Bukvalno su ulazili u detalje. Smatra da bi se bolje osećala da je ispitivala žena zbog seksualnog nasilja koje je preživela.

„Žrtva stvarno nije sposobna da opisuje takav vid nasilja. Bukvalno, koje ste gaćice nosili? I bila sam malo nesigurna. Da li mi veruju, da li mi ne veruju? Tako da eto, zato sam bila nezadovoljna. Nezadovoljna sam bila kad je bio pušten iz zatvora, a ja nisam bila obaveštena. Zato što je on imao zabranu prilaska. Mislim, ja sam na ulici, on meni može da priđe. Kako se to uopšte kontroliše? Kako se to kontroliše, eto, to bi volela isto da se reši. Da se to uvede u ovaj zakon.” Sve ovo je bitno imati u vidu prilikom izrade podzakonskih akata ili smernica za postupanje profesionalaca.

Bitno im je pitanje njihove bezbednosti, pa je stoga i najvažnije da policija efikasno radi svoj posao i da im pruža zaštitu. Žele da budu obaveštene o toku suđenja okrivljenom i trenutku kada je pušten iz pritvora ili sa izdržavanja kazne zatvora, te da bi takva odredba morala da bude u ovom zakonu.

I u ovoj grupi je kao najvažnije istaknuto pravo žrtava na informisanje. Njihova iskustva svedoče o načinu na koji su informisane, odnosno o nedovoljnoj informisanosti žrtava i neispunjenju tog prava.

Nekoliko sagovornica je istaklo negativna iskustva u toku sudskog postupka, neprimerenu dužinu trajanja postupka, kao i izloženost višestrukoj viktimizaciji. Jedna sagovornica je posebno istakla da sud nije u dovoljnoj meri poštovao njena prava kao posebno osetljivog svedoka; saslušavana je u istoj sudnici sa okrivljenim, morala je da ima direktnu komunikaciju sa njim. Smatra da sudija nije bila dovoljno upoznata sa svim pravima posebno osetljivog svedoka i kako se ona primenjuju u praksi.

Sve sagovornice su saglasne oko toga da nisu imale period za oporavak i razmišljanje iz člana 29. Zakona. Ovo pravo smatraju bitnim, kao što bitnim smatraju i mogućnost davanja statusa osetljivog svedoka žrtvi.

Problem im je i zaštita identiteta žrtve s obzirom na to da se stalno suočavaju sa javnom objavom njihovih imena i okolnosti događaja. „**Identitet žrtve mora da bude zaštićen na pametniji način**”.

Zbog svih problema sa kojima su se suočavale, posebno sa izloženošću višestrukoj viktimizaciji, smatraju da je neophodna edukacija policije, tužilaca, sudija, socijalnih radnika i svih drugih lica koja dolaze u kontakt sa žrtvama.

Važno im je i pravo na rad, odnosno radnu inkluziju, kako je to navedeno u članu 38. Zakona. Žele da vide veću aktivnost države u procesu njihovog zapošljavanja. Jednoglasno navode da im je veoma važno da tamo gde rade niko ne zna da su one bile žrtve trgovine ljudima. Ovo je važno pošto su u svojoj sredini često izložene različitim osudama, predrasudama i nerazumevanju njihovog položaja.

Jedna sagovornica je istakla neslaganje sa korišćenjem termina „žrtva”. To joj stvara nelagodu, više bi volela da se koristi termin „oštećena”.

U diskusiji povodom prava na novčanu nadoknadu iz člana 41. Zakona izrazile su važnost tog prava i zainteresovanost da ga dobiju sve žrtve, nevezano za početak primene Zakona.

Predložile su da država, kroz poseban fond, obezbedi potrebna sredstva, moguće i iz imovine oduzete od osuđenih. Država može da isplati novac na ime kompenzacije, a onda taj novac potražuje od lica osuđenog za trgovinu ljudima.

U vezi sa odredbama koje se tiču postupka identifikacije žrtava trgovine ljudima izrazile su nerazumevanje statusa formalno identifikovane žrtve – pitale su se za šta im je to uopšte potrebno. Ne razumeju da li to možda znači dobijanje neke potvrde za koju će kasnije biti vezano ostvarivanje pojedinih prava predviđenih Zakonom.

Kao i u grupi stranih državljanke, bilo je dosta diskusije u vezi sa pitanjem pristanka žrtve na formalnu identifikaciju.

Preovladalo je mišljenje da pristanak, kao uslov za formalnu identifikaciju, ne treba da postoji, pre svega zbog specifičnosti položaja žrtve i njene stvarne mogućnosti da spozna da je žrtva. Pojedine žrtve imaju potrebu da to negiraju.

Postupak formalne identifikacije i pristanka žrtve vezale su za pravo na oporavak i razmišljanje, uz navode da je žrtvama ponekada potrebno mnogo više vremena da razumeju svoj položaj i osveste šta su sve preživele. Većina je kazala da su tek posle dužeg vremena i oporavka u okviru Udruženja Atina shvatile da su bile žrtve eksploatacije.

Jedna od sagovornica je to opisala rečima: „**To što neko doživi, ja smatram da to niko ne može da zaboravi. Da tu treba mnogo duži oporavak nego što mi mislimo. Mnogo veći. I onda prosto ne možeš, slabo veruješ ljudima, ne možeš sa svakim da razgovaraš, gubiš poverenje.**”

Na kraju, na pitanje da li je potrebna saglasnost žrtve za formalnu identifikaciju jednoglasno su odgovorile da nije potrebna.

Zaključile su da je postupak identifikacije dosta komplikovan, da predviđa i mogućnost prigovora i žalbe žrtve na rešenja Centra. Zbog toga bi trebalo da bude obavezujuće da žrtve u ovoj fazi imaju besplatnu pravnu pomoć, a po potrebi i psihološku procenu, posebno radi sagledavanja stvarne mogućnosti žrtve da donese odluku o davanju pristanka na formalnu identifikaciju. Identifikacija treba da se sprovodi na osnovu objektivnih indikatora i procene rizika.

Ovakvi su bili pojedini odgovori:

„**Dobro, to je mač sa dve oštrice. S jedne strane, to je ono kao vraćanje žrtvi malo kontrole nad svojim životom, gde ona odlučuje hoću ili neću. Neko je pita za njeno mišljenje, za njenu saglasnost, ne odlučuje niko u njeno ime. S druge strane, neko ne prepoznaje sebe kao žrtvu. Pa sad...**”

„**Imate žrtve koje stalno negiraju da su žrtve. Ja ne negiram. Ja nemam čega da se sramotim i stidim. To je... To se svakom može desiti. Ne daj Bože nekom da se desi.**”

Veći deo diskusije bio je posvećen pitanju Centralne evidencije i obrade podataka u vezi sa žrtvama trgovine ljudima, odnosno Centralnoj evidenciji o žrtvama.

Sagovornice su izrazile nepoverenje i neslaganje sa odredbama iz članova 58. i 59. Zakona, pre svega zbog toga što ne vide jasne garancije zaštite njihovih podataka i iz straha da prevelik broj institucija može da ima uvid u evidenciju, a da pri tome nisu jasno definisani razlozi za to. Posebno im smeta neodređenost relevantnih medicinskih podataka, kao i podaci o ličnim ispravama. Zakon im ne garantuje poštovanje prava na privatnost, kao i nemogućnost zloupotrebe njihovih podataka.

Predlažu da se za deo vođenja ove evidencije traži njihov pristanak, da se ograniče broj i vrsta podataka koji se unose, a pristup bazi podataka ograniči na policiju, Centar za zaštitu žrtava i nadležno tužilaštvo.

Kroz diskusiju o oblicima eksploatacije, posebno o prosjačenju, definisalo se i pitanje nedovoljne uključenosti iskustava romske populacije u ovom dokumentu. Kao najosetljivija pitanja istakle su prinudne brakove i prosjačenje, posebno kada se radi o deci. Smatraju da je romska populacija nedovoljno zaštićena ovim zakonom, te da je za njih potrebno predvideti posebnu edukaciju i posebne medijske kampanje.

I u ovoj grupi se istakao predlog da se u okviru Kancelarije zaštitnika građana, odnosno Nacionalnog izvestioca u oblasti trgovine ljudima, opredeli osoba za direktan kontakt sa žrtvama trgovine ljudima i brzo reagovanje. U ovoj kancelariji bi žrtve bez posebne procedure uvek mogle da dobiju odgovore na svoja pitanja i istaknu prigovore na rad nekih od nadležnih institucija.

Iskazale su spremnost da učestvuju u primeni ovog zakona. Smatraju da u najvećoj meri mogu da doprinesu osnaživanju novih žrtava. U tom cilju predložile su da se pri nekoj instituciji osnuje Savet osoba sa iskustvom trgovine ljudima.

Spremne su da učestvuju u programima edukacije u školama, jer smatraju da se o tome ne priča dovoljno, da deca moraju da znaju šta je eksploatacija i da svako može postati žrtva trgovine ljudima.

Kako su primetile, u Zakonu nema odredbi koje posebno obrađuju načine preventivnog delovanja, pa predlažu da se to dopuni.

U praksi se radi na jačanju Centra za zaštitu žrtava, kao i na zapošljavanju dovoljnog broja stručnjaka, posebno psihologa i psihijatar. U vezi sa tim predlažu da u okviru Centra budu psiholozi i psihijatri koji bi radili isključivo sa žrtvama trgovine ljudima i da njihov angažman bude obezbeđen od strane države. Važno je da se prepozna posttraumatski stres kao posledica traume u većini slučajeva trgovine, a trebalo bi sprovesti i istraživanje o tome koliko preživljena trauma utiče na dalji život žrtve.

Takođe, trebalo bi da postoji **call centar** specifično za žrtve trgovine ljudima koji bi radio 24 sata, kom bi one mogle da se u bilo kom trenutku jave za bilo šta što im je potrebno.

Ključni zaključci i preporuke sagovornica

Glavni zaključak jeste iskazana zainteresovanost žrtava za donošenje Zakona o sprečavanju i suzbijanju trgovine ljudima i zaštiti žrtava, kao i njihova spremnost da pomognu u njegovom sprovođenju.

Smatramo da je iz ovih razgovora uočen nesumnjiv doprinos sagovornica u tumačenju i razumevanju Zakona iz perspektive žrtve i njenog iskustva. Istaknute su najizraženije sistemske slabosti, pre svega one koje proizilaze iz obaveze države da žrtvama obezbedi poštovanje prava garantovanih domaćim zakonima i međunarodnim standardima.

Posebnu zainteresovanost sagovornice iz obe grupe su iskazale za teme koje se tiču prava na informisanost, prava na privatnost i zaštitu podataka o ličnosti, prava na oporavak i razmišljanje, prava na bezbednost, prava na novčanu naknadu, postupak identifikacije žrtava, kao i za postojanje i način vođenja Centralnog registra o žrtvama trgovine ljudima.

Ističemo najvažnije zaključke i preporuke sagovornica proizašle iz ovih razgovora.

- Zakon je u najvećem delu dobro koncipiran, zbog čega postoje visoka očekivanja od njegove primene.
- Mogućnost primene ovog zakona zavisi pre svega od sredstava koja država predvidi za njegovu primenu i stvarne volje države da ojača nadležne institucije i uspostavi njihovu kontrolu. To uključuje i obavezu države da uredi standarde i obezbedi stabilno finansiranje specijalizovanih usluga koje imaju rezultate i poverenje žrtava, kako bi Zakon bio primenljiv u svakodnevici, a ne samo normativno ispravan.
- Očekuju da će primenom Zakona moći da se doprinese boljem položaju sadašnjih i budućih žrtava trgovine ljudima.
- Spremne su da pomognu u realizaciji ovog zakona, pre svega kroz učešće u programima osnaživanja žrtava, kao i u programima različitih obuka.
- Smatraju da su neka prava u Zakonu navedena samo deklaratorno i da bi ih trebalo u većoj meri razraditi u Zakonu. Kao primer posebno su istakle član 6. (Načelo zabrane diskriminacije), član 8. (Načelo hitnosti) i član 32. Zakona (Pravo na psihološku pomoć i zaštitu fizičkog i psihičkog integriteta).
- Kao najvažnije pravo istakle su pravo na informisanje, član 27. Zakona. Od pravilnog i delotvornog ostvarenja tog prava u svim nadležnim institucijama zavisi i ostvarenje svih drugih važnih prava iz Zakona. Da bi znale svoja prava, žrtve moraju biti temeljno i adekvatno informisane. Saglasne su u tome da u policiji i tužilaštvima nisu pravovremeno dobile pune informacije o svojim pravima. Nailazile su na nerazumevanje i neljubaznost zaposlenih u institucijama, izraženo neznanje i nespremnost da eventualno ispituju da li se radi o žrtvama trgovine ljudima. Zbog svega toga bile su izložene višestrukoj viktimizaciji. Informacije o pravima, postupcima i dostupnoj podršci često su se pružale fragmentirano, jednokratno i bez provere razumevanja.
- Predlažu obaveznu edukaciju policije i tužilaca o fenomenu trgovine ljudima i pravima žrtava.
- Predlažu da u nadležnim odeljenjima policije, kao i u odeljenjima za strance, postoje posebno edukovana lica kao kontakt tačke za žrtve i kolege koje se susreću sa potencijalnim žrtvama trgovine ljudima.
- Žrtve su saglasno podržale pravo na period za oporavak i razmišljanje, član 29. Zakona. Smatraju ovo pravo važnim i potrebnim, mada lična iskustva sa primenom ovog prava

nemaju pošto im nikada nije bilo izričito predočeno, niti na njih primenjeno. Ovo pravo smatraju bitnim i u postupku identifikacije žrtve.

- Pravo na novčanu naknadu im je bitno i doživljavaju ga kao oblik lične satisfakcije.
- Predlažu da država preuzme na sebe isplatu naknade štete u krivičnim postupcima, te posle od okrivljenog traži refundaciju. To je za državu mnogo lakše, a žrtve bi izbegle ponovnu viktimizaciju
- Predlažu osnivanje Državnog fonda za žrtve trgovine ljudima iz koga bi se isplaćivale nadoknade žrtvama i pružala različita pomoć. Taj fond bi mogao da se snabdeva delom od sredstava dobijenih iz imovine oduzete po osnovu oduzimanja protivpravno stečene imovinske koristi, kao i one oduzete po Zakonu o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela.
- Veoma im je bitno pravo na zdravstvenu zaštitu, kao i pravo na obrazovanje.
- Predlažu da se posebnim zakonima o zdravlju i obrazovanju predvide jasne odredbe za žrtve trgovine ljudima, posebno za decu i mlađa punoletna lica kojima je potrebno da neposredno u školama učestvuju u programu edukacije.
- Predlažu osnivanje posebne službe (kontakt osobe) u okviru kancelarije Zaštitnika građana. Ova služba bi bila nadležna za pružanje neposredne pomoći žrtvama u vidu potrebnih informacija i hitnog rešavanja po prigovorima žrtava u postupcima ostvarivanja njihovih prava; služba bi bila svakodnevno dostupna žrtvama i u mogućnosti da hitno pruža potrebnu pomoć.
- Svesne su važnosti Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima; međutim, na osnovu svojih iskustava predlažu da se ojačaju kapaciteti Centra, posebno kroz angažovanje stručnjaka, psihologa i psihijatara.
- U vezi sa postupkom identifikacije istaknut je predlog da se iz članova 46. i 47. Zakona izostave odredbe kojima se za postupak formalne identifikacije traži pristanak žrtve. Razlozi za iznošenje ovog predloga šire su obrazloženi u prikazu diskusija iz obe grupe. Glavni razlog je vezan za činjenicu da neke žrtve jednostavno negiraju činjenicu da su bile žrtve eksploatacije, što je najčešće vezano za njihovo psihološko stanje, osećanje krivice zbog navodnog pristanka na eksploataciju, kao i da nisu u stanju da razumeju posledice saglasnosti koju daju ili ne daju. Predložile su i mogućnost relativizacije potrebnog pristanka žrtve tako što bi se u Zakon unela odredba o neophodnom veštačenju žrtve u slučaju nepristajanja na formalnu identifikaciju ili pak na prihvatanje pomoći, zaštite i podrške, kako je to predviđeno članom 45. stav 6. Zakona. Ovde moramo napomenuti da, prema međunarodnim konvencijama, neki oblici podrške i zaštite žrtvi ne mogu biti uslovljeni njenim pristankom.
- Predložile su da u toku postupka identifikacije Zakon garantuje žrtvama pravo na besplatnu pravnu pomoć i psihološku podršku. Ovo je značajno iz razloga što je u postupku identifikacije za žrtve predviđeno podnošenja prigovora na odluku o formalnoj identifikaciji žrtve, kao i podnošenje zahteva za vanredno preispitivanje odluke o preliminarnoj identifikaciji, kako je to regulisano članovima 49-52. Zakona.
- Predloženo je preispitivanje članova 58. i 59. Zakona, koji se tiču vođenja Centralne evidencije o žrtvama trgovine ljudima. Sagovornice su izrazile zabrinutost da bi njihova privatnost mogla biti ugrožena ili da je moguća i zloupotreba podataka. Smatraju da je broj podataka koji se unose prevelik, a da je unošenje medicinskih podataka neodređeno, te da bi u članu 11. stav 2. Zakona trebalo detaljnije precizirati koji su to medicinski podaci koji mogu da se razmenjuju.

- Pojedine sagovornice su predložile da se za deo podataka iz ove evidencije traži saglasnost žrtve.
- Centralna evidencija se doživljava kao rizik, a ne kao zaštita. Predlažu da se podaci iz Centralne evidencije mogu razmenjivati samo između Centra, policije i tužilaštva. Dostupnost podataka drugim nadležnim organima prema članu 59. stav 4. preširoko je definisana, posebno u delu gde se spominje svrha ostvarivanja javnog interesa.
- Predloženo je da zakonske odredbe omoguće da žrtve budu obaveštene o puštanju okrivljenih iz pritvora ili sa izdržavanja kazne zatvora – što bi moglo da bude definisano u okviru člana 32. Zakona, kojim se garantuje zaštita fizičkog integriteta žrtve u toku i nakon okončanja krivičnog postupka. Ovo pravo bi se moglo bliže regulisati i izmenom člana 50. ZKP, gde bi se dodala i obaveza obaveštavanja žrtve o puštanju okrivljenog iz pritvora ili izdržavanja kazne zatvora. Bilo bi neophodno takvu obavezu uneti i u član 181. ZIKS, tako da se obaveštavanje o otpuštanju iz zatvora proširi i na žrtve trgovine ljudima.
- Predloženo je da u Zakon budu posebno unete odredbe o zaštiti romske populacije kao posebno osetljive grupe. Te odredbe bi se odnosile na preventivno delovanje države i delotvorno istraživanje eksploatacije putem prosjačenja i prinudnih brakova, posebno u slučajevima kada su kao potencijalne žrtve uključena deca.
- Predložile su da se uz podršku države osnuje Savet osoba sa iskustvom trgovine ljudima, u okviru koga bi već osnažene žrtve mogle da pruže pomoć i podršku drugim žrtvama. Takav model bi mogao da funkcioniše i u okviru neke od reprezentativnih udruženja.
- Sagovornice su izrazile spremnost da učestvuju u programima edukacije za policiju, tužioce i sudije, decu u školama, kao i u kreiranju različitih medijskih kampanja i preventivnih akcija posvećenih borbi protiv trgovine ljudima.
- Smatraju da Zakon samo spominje prevenciju trgovine ljudima, ali ne navodi aktivnosti koje je neophodno sprovesti u tom cilju. Predlažu da se u Zakon unesu odredbe kojima bi se država obavezala na preventivno delovanje putem različitih medijskih kampanja osvešćivanja građana o fenomenu trgovine ljudima, kao i kroz poseban rad sa decom u školama i osetljivim grupacijama.
- Na kraju je neophodno izneti opažanje da iskustva sagovornica ukazuju na to da su prava i podrška koje su ostvarile bile dostupne prvenstveno zahvaljujući uključenosti u programe specijalizovanih organizacija civilnog društva. Većina učesnica polazila je od pretpostavke da je podrška koju su dobijale standardno dostupna svim žrtvama, da bi tek tokom razgovora postalo jasno da bi, bez takve podrške, njihov put oporavka bio znatno teži i neizvesniji. Ovo ukazuje na potrebu sistemskog prepoznavanja i jačanja specijalizovanih usluga sa iskustvom rada sa žrtvama trgovine ljudima. Stoga predlažu da se država ovim zakonom jasno obaveže na institucionalnu podršku i svaku potrebnu saradnju sa udruženjima koja u ovoj oblasti raspolažu dokazanim rezultatima, stručnim kapacitetima i poverenjem žrtava.